

ДА ПРАБЛЕМЫ ФУНКЦЫЯНАЛЬнай СТРАТЫФІКАЦЫі СТАРАБЕЛАРУСКАй МОВЫ ў ВКЛ XIV—XVIII стст.

Адным з найважнейшых пытанняў гістарычнага беларускага і ўкраінскага мовазнаўства з'яўляецца пытанне аб функцыях і стратах старабеларускай (стараўкраінскай) мовы. Пытанне пра тэрмін для наймення гэтай мовы, ужо дастаткова забытанае ў навуцы, трэба пакінуць у баку (яно не звязана з тэмай гэтай працы, хаця і заслугоўвае асобнага даследавання, гл. напрыкл.: [1, с. 12—16; 12, с. 35—39; 22, р. 97—105]). Абмеркавання будучы толькі тры тэрміны, што выкарыстоўваюцца ніжэй.

У дадзенай працы для супольнай пісьмова-літаратурнай мовы беларусаў і ўкраінцаў XIV—XVIII стст. ужываецца яе гістарычнае найменне — *мова руськая* (хаця наконт такога выкарыстання маюцца пярэчанні [2, с. 39—40]), і толькі калі гаворка ідзе пра іншыя значэнні або канатацыі, што надаюць гэтам тэрміну цыгуемья аўтары, ён выкарыстоўваецца ў сваім гістарычным напісанні (*язык руський*). Менавіта гэты лінгвонім ужывалі самі носьбіты (карыстальнікі) гэтай мовы, усведамляючы сябе *русинамі*, *руськім* народам, і гэтак іх і іх мову трактавалі тады і суседнія народы (параўн.: польск. *język ruski*, ням. *Reus(s)ische Sprache*), і заходняя вучонасць (лац. *lingua R(h)ut(h)enica*), супрацьпастаўляючы русінаў і іх мову маскавітам і іх мове. У сучасным беларускім мовазнаўстве і сам тэрмін, і яго напісанне (з *ь*) амаль не ўжываецца, хаця ён часта сустракаецца ў працах многіх заходніх лінгвістаў. Менавіта на падставе гістарычнай традыцыі трэба настойліва рэкамендаваць яго выкарыстанне і ў цяперашніх працах беларускіх вучоных, прычым у напісанні з *ь* (якога беларускія лінгвісты пазбягаюць з-за боязі «аддаць» гэтую мову ўкраінцам), паколькі напісанне *рускі* (*руски*, *руський*), сапраўды, больш частае ў даўніх помніках, не падыходзіць для беларускай арфаграфіі*. Напісанне *рускі* / *руски* (*й*) без *ь* неадпаведнае яшчэ і таму, што яно можа пазначаць таксама адміністрацыйна-актавую мову Масковіі (т. зв. старарускую мову), паколькі ад'ектыў *рускі*, утвораны ад назвы *Русь*, можа стасавацца з любымі аб'ектамі, звязанымі з Руссю.

Тэрміны *старабеларуская*, *гесп. стараўкраінская* мова, якія звычайна выкарыстоўваюцца зараз у беларускім або, адпаведна, украінскім мовазнаўстве, карктныя хіба што пры апісанні гістарычнай граматыкі і дыялекталогіі [1, с. 17] ці пры высвятленні прыватных асаблівасцей мовы або рыс асобнага помніка. Аднак гэтыя тэрміны атрымліваюцца неадэкватнымі аб'екту даследавання, ледзь толькі гаворка заходзіць пра наддыялектны характар *руськай мовы* (праўда, такую гаворку рэдка заводзяць беларускія і ўкраінскія лінг-

* Хаця ў даўніх заходніх крыніцах гэты тэрмін таксама ўжываўся: лац. *lingua rus(s)ica* часам супрацьпастаўлялася *lingua moscovi(t)i(ca)* (мове Масковіі), а самі *russi* супрацьпастаўляліся *moscovitae* (жыхарам Масковіі).

вісты), яе супольнасць беларусам і ўкраінцам XIV—XVIII стст. Часам прыдмляюцца груваздкія тэрміны кшталту *старабеларуская-стараўкраінская* (*гесп. стараўкраінская-старабеларуская*) мова, аднак практычна іх выкарыстоўваць немагчыма. Іншыя тэрміны, кшталту *літаратурна-пісьмовая мова ВКЛ* ці *канцылярская мова ВКЛ*, не толькі груваздкія, але і рызыкаўныя, паколькі неадэкватныя свайму аб'екту (у ВКЛ (ці нават толькі ў яго канцылярыях) выкарыстоўвалася не адна літаратурна-пісьмовая мова, а шмат).

Некаторыя даследчыкі называюць *руськую мову* інакшым тэрмінам — *простая мова*, які зручны ў многіх адносінах, перш за ўсё тым, што пазбаўлены этнічнай канатацыі і дазваляе падкрэсліць наддыялектнасць і адзінства гэтай мовы. Напэўна, упершыню ўжыў гэты тэрмін расійскі лінгвіст М. Талстой [18, с. 248] (перадрук гэтай працы гл.: [19, с. 52—87]); [19, с. 63], а затым яго папулярываваў іншы расійскі мовазнавец, Б. Успенскі, які даў неаблігі нарыс функцыянавання гэтай мовы ў XVI—XVII стст. [20, с. 259—271; 21, с. 386—404]. Тэрмін *простая мова*, аднак, мае значныя недахопы: ён не дазваляе ўказаць на носьбітаў гэтай мовы — русінаў (даўніх беларусаў і ўкраінцаў) і не адмяжоўвае іх мову ад іншых усходнеславянскіх (як і ўвогуле іншых славянскіх ды і нават неславянскіх) моўных утварэнняў. Напрыклад, у XVI ст. «простай мовай» называліся таксама польская і літоўская мовы — у супрацьпастаўленне лаціне: *mowa prosta (gruba, pospolita), prasty szadei* [22, р. 106—107, 109—113, 116]. Яшчэ адна загана гэтага тэрміна — ён спараджае шэраг хібных уяўленняў, быццам: а) такая мова была максімальна набліжана да гутарковай мовы ці б) ужывалася толькі ў супрацьпастаўленні сакральнай мове (пераважна царкоўнаславянскай). Таму адны вучоныя тлумачаць тэрмін *простая мова* як «някніжная, невучоная, гутарковая мова» — *vernacular* [26, р. 616—619, 621—622; 22, р. 114—115], што здаецца спрашчэннем, іншыя ж лічаць, што *простая мова* выкарыстоўвалася толькі як «інструмент для лучшего понимания авторитетного церковнославянского текста» [8, с. 233], што, натуральна, не так. У гэтай мове прысутнічаў значны лік кніжных слоў (у т. л. царкоўнаславянізмаў) і палагізмаў, меўся кніжны сінтаксіс [20, с. 261; 21, с. 388—389], што наўрад ці магло спрыяць лепшаму разуменню царкоўнаславяншчыны або было лепш зразумела прадстаўнікам народа.

Назва *простая мова* лічыцца старабеларускім перакладам лац. тэрміна *lingua rustica* «вясковая мова» ці *lingua vernacula* «мясцовая мова» (у пераносным сэнсе — «прафанная мова»), процілеглы яму тэрмін — *lingua sacra* «сакральная мова» (у пераносным сэнсе — «мова для (п)асвечаных») [20, с. 261—262, 273; 21, с. 388—389, 407]. Але М. Мозар прапанаваў іншае паходжанне тэрміна *простая мова* — ад ням. *die gemeine Sprache* «агульная, простая мова», засведчанага ўпершыню ў 1384 г. і папулярнага ў эпоху Рэфармацыі [8, с. 225—227]. Аднак яму запярэчыў А. Даніленка [22, р. 105—106, 113—114], які грунтоўна давёў, што ў беларуска-ўкраінскае пісьменства тэр-

мін *простая мова* быў запазычаны хутчэй за ўсё з польскай мовы [22, р. 106 і наст.]. У любым выпадку, тэрмін *простая мова* ва ўсходнеславянскім арэале заўжды супрацьпастаўляўся царкоўнаславянскай мове [20, с. 260—261; 21, с. 388—389] і звычайна не тычыўся актавага канцылярскага пісьменства [11, с. 168—169], а выступаў у спалучэнні з сацыяльнай тэрміналогіяй кшталту *мова (для) простаго люду* ці этнічнай тэрміналогіяй: *простымь руськимь языкомь*. Таму нярэдка ён сінанімізаваўся (*простый руський діалект* (Лаўрэн Зізаній), *язык простый руский* (Мялет Сматырыцкі), *язык посполитый, російская бестода общия* і інш.), што дарэчы замінае яго тэрміналагізацыю. Гэта быў сацыялінгвістычны тэрмін, які паказваў статус мовы ў грамадстве, яе прэстыжнасць (праз адносіны да рэлігіі). Таму ён сустракаўся і ў іншых славянскіх краінах, пазначаючы ў асноўным мову, вольную ад царкоўнаславянскіх традыцый [8, с. 224—225, 227], а таксама ў неславянскіх краінах для пазначэння аналагічнай сітуацыі ў супрацьпастаўленні з лацінскай мовай [22, р. 108—113, 116]. Усё гэта дазваляе адмовіцца ад тэрміна *простая мова* ці лічыць яго дадатковым, і асноўным прызнаць тэрмін *руская мова*.

Тым не менш, некаторыя даследчыкі не толькі актыўна выкарыстоўваюць абодва тэрміны, але і супрацьпастаўляюць ці размяжоўваюць іх, бачачы за імі розныя моўныя ўтварэнні. На падставе гэтых тэрмінаў яны будуць вельмі смелыя і разгалінаваныя схемы функцыянальнай стратыфікацыі *языка руського*, вылучаючы ў ім асобныя страты. На жаль, такія схемы не абгрунтаваныя лінгвістычным матэрыялам і маюць пераважна спекуляцыйны характар. Яны небяспечныя тым, што задаюць гатовыя параджы для інтэрпрэтацыі моўнага і гістарычнага матэрыялу, што здольна заблытаць неспецыялістаў.

Здаецца, упершыню такія спробы нарадзіліся ў эмігранцкіх працах расійскага даследчыка І. Лапо, які ў даваенны час у незалежнай Літве займаўся вывучэннем Літоўскага статута 1588 г. Мову свайго помніка і ўсяго актавага пісьменства ВКЛ як мову агульнадзяржаўную, канцылярскую ён рэзка супрацьпаставіў мове іншых літаратурных, мастацкіх помнікаў той эпохі, вылучыўшы такім чынам дзве мовы: дзяржаўна-канцылярскую і мову літаратурна-мастацкіх тэкстаў [7, с. 337—339, 343—344]. Першую мову вучоны прапанаваў называць *рускимь языкомь* [7, с. 341, 343, 352—355] ці *литовско-рускимь языкомь* [7, с. 355—356, 363]. Аднак наколькі ён не з'яўляўся лінгвістам, то паслядоўна вытрымаць свой падзел не мог і таму блытаў *руський язык* з мовай пісьменства [7, с. 354, 355, 357 і інш.]. Тым не менш, гэтая вельмі спрэчная і блытаная ідэя ў 2-й палове XX ст. была падхопленая некаторымі гісторыкамі і нават лінгвістамі.

Развіццё ідэі І. Лапо (аднак без указання на крыніцу) адбылося ўжо праз некалькі дзесяцігоддзяў у працах канца 1950-х — пачатку 1960-х гг. украінскага лінгвіста П. Плюшча. Ён прапанаваў падзяліць даўнюю літаратурна-пісьмовую мову беларусаў і ўкраінцаў на *рускую* і *простую*: першая існавала

ў XIV—XVI стст. і ўжывалася пераважна як актава-адміністрацыйная, а другая ўзнікла ў выніку яе трансфармацыі ў канцы XVI ст. пад уплывам Рэфармацыі і ў мэтах перакладу Св. Письма, ва ўмовах абуджэння нацыянальнай свядомасці ў беларусаў і ўкраінцаў супраць «агрэсіі католіцызму» [14, с. 46; 15, с. 221—223, 226; 16, с. 94; 17, с. 153—154]. Гэтая *простая мова* ўжывалася ў жанрах, іншых за актавыя: рэлігійна-царкоўных, мастацкіх, навукова-вучэбных і пад., — і ўяўляла сабой мяшанку розных дыялектных элементаў [13, с. 39, 129—132, 142—143; 17, с. 31, 33, 139—142, 153—155, 238—240, 247—248]. Праўда, ніякіх структурных і дакладных функцыянальных параметраў дзвюх вылучаных моў даследчык не прывёў. Ён проста адсылаў да прац розных вучоных, прысвечаных аналізу моўных рыс асобных помнікаў [14, с. 46—47; 15, с. 229—231; 16, с. 92—93] ці пералічваў некаторыя моўныя асаблівасці тагачаснага пісьменства [17, с. 140—141].

Разам з тым П. Плюшч вылучыў яшчэ адну мову — *славянарускую*, што ўзнікла ў 2-й палове XVII — XVIII ст. на грунце царкоўнаславянскай мовы і функцыянавала адначасова з *простай* [13, с. 35, 36, 38—39, 164, 203—206]. Гэта было падтрымана і ўкраінскай лінгвісткай Л. Гумецкай, якая меркавала, што ў XVI ст. са складу *простай*, або *рускай* мовы вылучаецца славянаруская [5, с. 8]. Фактычна пад славянарускай яны мелі на ўвазе ўсходнеславянізаваны варыянт царкоўнаславянскай мовы, у якім украінскі элемент быў невыразны. На думку Л. Гумецкай, *простая*, або *руская* мова адрознівалася ад ранейшай «заходнярускай» толькі ўзмацненнем дыялектных рыс і паланізмаў [5, с. 8]. Пазней да гэтых трох моў (*рускай*, *простай* і *славянарускай*) Плюшч дадаваў дыялектна-народную мову, прадстаўленую ў інтэрмедзях і вершах 2-й паловы XVII — XVIII ст. [17, с. 31].

Праўда, схеме Плюшча прычыць той факт, што *язык руський* выкарыстоўваўся ў актава-адміністрацыйнай сферы і ў XVII ст. (гэта прызнае і ён сам [17, с. 153]), а рэлігійныя і мастацкія творы на ім складаліся і ў XV ст. (т. зв. Чэцыя 1489 г., *Александрья*, *Троя* і інш.), тады ж, магчыма, узніклі і першыя пераклады біблейных тэкстаў (што таксама вядома Плюшчу [16, с. 95]). Хаця яго погляд быў падтрыманы ўкраінскімі вучонымі [10, с. 100; 4, с. 257—258; 3, с. 44; 5, с. 7, 10], аднак раскрытыкаваны беларускімі [1, с. 231—232]. Мехаістычнасць падобнага падыходу відавочная: існаванне «моў» не столькі адлюстроўвае рэальныя асаблівасці і функцыі моў, колькі прывязана да палітычнай гісторыі даўняй Украіны.

Здаецца, што чыннікам, які прымусіў П. Плюшча да вылучэння дзвюх моў (якія першапачаткова ў яго працах былі двума перыядамі), з'яўляецца тыповы для ўкраінскай гістарыяграфіі падзел гісторыі Украіны XIV—XVIII стст. на два перыяды: «Літоўскую добу» (да 1569 г.) і «Польскую добу». Вучоны проста «знайшоў» лінгвістычныя адпаведнікі для гэтых дзвюх гістарычных эпох. Першапачаткова Плюшч казаў толькі пра два перыяды развіцця *языка руського* (XIV—XV стст. і XVI—XVIII стст. або XIV — 1-я палова

XVI ст. і 2-я палова XVIII ст.) ці два тыпы гэтай мовы [15, с. 220 і наст.; 17, с. 238]. Як гэта было прынята ў савецкай лінгвістычнай навуцы сярэдзіны XX ст., вучоны напачатку веў гаворку пра два стылі гэтай мовы: славянарускі, амаль вольны ад народных элементаў, і «простую мову», набліжаную да жывога маўлення [14, с. 45—46; 15, с. 219—220]. Але, напрыклад, Л. Гумецкая называла славянарускую мову высокім стылем *заходнярускай мовы* [5, с. 7, 8]. Гэта сведчыць пра адноснасць паняцця «мовы», якім аперуюць даследчыкі: яно можа замяняцца іншымі паняццямі — стыль, тып ці варыянт.

Крыху інакшы, але блізкі падыход прадэманстраваў на пачатку 1960-х гг. сучаснік Плюшча, украінскі вучоны А. Маскаленка. Ён вылучыў тры пісьмова-літаратурныя мовы, што адначасова функцыянавалі на Украіне ў XIV—XVIII стст.: а) славянаруская мова (фактычна, ён меў на ўвазе мясцовую рэдакцыю царкоўнаславянскай мовы), б) кніжная ўкраінская мова, што ў сваёй аснове была старажытнарускай мовай, але ўвабрала ў сябе шмат жывых, размоўных рыс, в) украінская пісьмова-літаратурная мова, заснаваная на дыялекце, але ўвабраўшая ў сябе шмат кніжных рыс дзвюх папярэдніх моў [10, с. 98, 102]. Ён лічыў, што гэтая апошняя мова пачала развівацца ўжо з XIV ст., а ў XVI ст. «досить повно фіксувалася» у пісьменстве [10, с. 99—100]. Да сярэдзіны XVI ст. гэтыя мовы «загалом мирно співіснувалі і ўзаемадзілі один з одним», але пасля Люблінскай уніі пачалі па-рознаму развівацца [10, с. 102—104]. Фактычна тры мовы Маскаленкі адрозніваліся рознымі суадносінамі гутарковага і кніжнага элементаў, але ніякіх структурных і функцыянальных параметраў трох вылучаных моў даследчык не прывёў. Ён абмежавваўся спісам помнікаў вылучанай ім украінскай пісьмова-літаратурнай мовы, складзеным на падставе прац розных вучоных, якія прызнавалі наяўнасць у помніках гутарковых рыс [10, с. 100—102]. Свой спіс ён пачаў з украінскіх грамат XIV — 1-й паловы XVI ст., але асноўная частка помнікаў у яго прыйшла ўсё роўна на XVII і XVIII стст.

Ідэю трох- ці чатырохмоўя, выкладзеную А. Маскаленкам і П. Плюшчом, аднак цяжка прыняць, паколькі яна павялічвае лік моў, якімі карысталіся ў Беларусі і Украіне (натуральна, толькі асвечаная эліта і не ўсімі адначасова), да нейкага неверагоднага шматмоўя (тры ці чатыры «мовы» *езика руського*, царкоўнаславянская, польская, лацінская). З гэтай сітуацыяй выдавочна кантрастуе нашмат больш «ураўнаважаная» сітуацыя ў суседняй Польшчы, больш развітай і адукаванай краіне, дзе суіснавалі, аднак, толькі польская і лацінская мовы. Таму наступныя даследчыкі вярнуліся да больш простага схематычна дзвюх моў. Праўда, гэтая сумнеўная ідэя больш ужо не прыцягвала ўвагі вучоных у Беларусі ці Украіне (напэўна, пасля выдавочнай няўдачы пабудовы Плюшча і Маскаленкі), але затое яна стала прывабліваць вучоных у замежжы.

Напэўна, першым, хто ў эміграцыі ўспрыняў «двухмоўную схему», быў украінскі мовазнавец Ю. Шавялёў. Канстатаваўшы заняпад *рускай* мовы пад ціскам польскай (хаця ўсе прыклады гэтага прыводзіліся ім з канца

XVI і з XVII ст.), ён сцвярджаў, што пасля 1580 г. утварылася *проста мова*, з жывой простанароднай асновай і царкоўнаславянскімі ды польскімі дамешкамі, але амаль без беларускіх элементаў [25, с. 565—567]. Такім чынам, схема з дзвюх моў дазваляла Шавялёву абгрунтаваць заняпад беларускага ўплыву і з'яўленне ўкраінскай моўнай самабытнасці ў даўнім пісьменстве. На яго думку, даволі парадаксальную, *просту мову* нельга было ўжываць ў тэкстах Св. Пісьма і высокіх жанрах, такіх, як паэзія і драма [25, с. 567], што, натуральна, не так.

Зусім нядаўна да гэтай ідэі «двухмоўя» звярнуўся расійскі даследчык з Польшчы У. Мякішаў, які заняўся вывучэннем мовы Літоўскага статута 1588 г. [11; 12, с. 29—40]. Ён гаворыць пра дзве «мовы», ці пра дзве «разнавіднасці» адной моўнай сістэмы — *русскую* і *простую* мовы [12, с. 33—34]. Нараджэнне першай даследчык звязвае з канцылярскай практыкай ВКЛ XIV ст., а *простай* — з канфесійнымі перакладамі на хвалі ідэй Рэфармацыі 1540-х гг. [11, с. 165—166, 169], прычым *простая мова*, на яго думку, узнікла на грунце *рускай* [11, с. 170]. Галоўнае іх адрозненне — яны абслугоўвалі розныя сферы грамадскага жыцця [12, с. 33], але якія — не пералічана. Даследчык спрабуе знайсці паміж гэтым і структурным адрозненні, і таму ўказвае на розную долю дыялектызмаў і запазычанняў у іх: перавага беларусізмаў і рэдкасць царкоўнаславянізмаў у *рускай мове*, перавага ўкраінізмаў і прысутнасць царкоўнаславянізмаў у *простай мове* [11, с. 169—170; 12, с. 33]. Такім чынам, «разнавіднасці» *езика руського* ў даследчыка абумоўлены дыялектным і іншамоўным матэрыялам: *русская мова* — гэта нейкі польска-беларускі варыянт, *простая* — славяна-ўкраінскі варыянт. Гэты погляд падтрымалі і некаторыя іншыя даследчыкі [23, р. 88—89]. Ён, напэўна, узыходзіць да Б. Успенскага, які лічыў, што ўкраінскі варыянт *простай мовы* больш славянізаваны, а беларускі больш паланізаваны [20, с. 262; 21, с. 390—391].

Аднак гэты погляд не пацвярджаецца фактамі. У межах дастаткова вялікай колькасці тэкстаў у асобным помніку няма прамой карэляцыі паміж лікам беларусізмаў і доляй паланізмаў у ім, як і паміж лікам украінізмаў ды доляй царкоўнаславянізмаў. Наадварот, існуюць помнікі з мноствам царкоўнаславянізмаў і наяўнасцю беларусізмаў, як і помнікі з дамешкамі украінізмаў і прысутнасцю паланізмаў. У тагачасным пісьменстве ўкраінскія помнікі з дамешкамі царкоўнаславянізмаў ці беларускія помнікі з прысутнасцю паланізмаў не ўтваралі выразнай ці адметнай масы, каб можна было казаць пра існаванне нейкіх варыянтаў мовы. Таму ў межах усёй мовы тую дыферэнцыяцыю, якую праводзяць Успенскі і Мякішаў, практычна ажыццявіць нельга [8, с. 248, сн. 46]. Больш таго, розная доля тых або іншых запазычанняў у пэўных жанрах (калі гэта можна назіраць) хутчэй указвае на розныя стылі ці варыянты мовы (як гэта мае месца і ў сучаснай мове), але не на розныя мовы. Аднак перавага паланізмаў ці царкоўнаславянізмаў у выпадку *езика руського* хутчэй за ўсё адлюстроўвае нават не стыль, а толькі маўлен-

чыя (і магчыма, адукацыйныя або культурныя) звычкі і прыярытэты аўтараў ці выкарыстанне імі адпаведных (польскіх або царкоўнаславянскіх) крыніц/ арыгіналаў. Таксама і перавага беларусізмаў ці ўкраінізмаў сведчыць толькі пра паходжанне і выхаванне аўтара, а не пра яго імкненне пісаць на той ці іншай «мове» (што б ні разумелася пад ёю).

Можна звярнуць увагу на выразны крэацыянізм Мякішава, які разглядае мову як нейкі арганізм ці канструкт пэўных стваральнікаў, і таму гаворыць пра розныя «целевыя арыентацыі» (імкненне «подтянуть» гутарковую мову да ўзроўню кніжнай ці «упростить» царкоўнаславянскую), што выклікалі да жыцця абедзве вызначаныя ім мовы [11, с. 169; 12, с. 33]. Чаго варты такі пасаж, які нагадвае стылістыку расійскіх клерыкальных аўтараў XIX ст.: «в XVIII веке она [г. зн. мова] постепенно выгасает, чтобы незаметно умереть естественной смертью от отсутствия чувства меры, иноязычной всеядности и стилистической безвкусицы» [11, с. 167].

Амаль разам з Мякішавым праблема функцыянальнай стратыфікацыі *рускай* мовы апынулася ў цэнтры ўвагі аўстрыйскага славіста М. Мозара. Ён таксама стаў развіваць ідэю пра існаванне ў беларусаў і ўкраінцаў дзвюх моў: актавай *рускай* мовы, што ў XVII ст. прыйшла ў заняпад, і «новай рускай літаратурнай мовы» («neuen ruthenischen Schriftsprache») — *простай мовы* [24, s. 138]. Праўда, ён прапанаваў крыху інакшыя суадносіны паміж імі: *простая мова* з'яўляецца літаратурна апрацаванай формай *рускай мовы*, якая была толькі канцылярскай мовай («деловой язык») [8, с. 221 і наст.]. Але што разумеецца пад літаратурнай апрацаванасцю для той эпохі, не раскрываецца — напэўна, даследчык хацеў сказаць, што гэтая мова выкарыстоўвалася ў неактавых тэкстах: белетрыстыцы, навуковых і рэлігійных творах. Аднак вельмі сумнеўна, што выкарыстанне адной мовы ў розных сферах пісьменства (у актах і ў літаратуры) прыводзіць да распаўсюду яе на дзве асобныя мовы. Ва ўсялякім выпадку, гэта не пацвярджае гісторыя ні польскай, ні нямецкай моў XVI ст., якія шырока ўжываліся ў самых розных сферах. Пазней аўстрыйскі даследчык адзначаў, што *простая мова* складалася не толькі на грунце канцылярскай *рускай* мовы, але і часткова дыялектных гаворак (Volksprache) [24, s. 138], аднак іх уплыў быў уласцівы і канцылярскай мове.

Хісткасць «двухмоўнай» схемы адчувае і сам аўстрыйскі даследчык, які падкрэслівае, што гэтыя дзве мовы (ці тады ўжо два тыпы мовы?) знаходзяцца ў арганічным адзінстве: *простая мова* ўяўляе сабой толькі разнавіднасць *рускай мовы* [8, с. 227—228, сн. 14; 24, s. 139; 9, с. 179]. Больш таго, *руская мова* мела і пэўную апрацаванасць, і пэўную наддыялектнасць, як і *простая*, толькі ў адрозненне ад яе была «не настолькі норміравана» — гэта значыць не ўжывалася ў літаратуры, напрыклад, у летапісах і хроні-

* Пры гэтым сама *руская мова* з'яўлялася пераробкай «дрэвняга деловага языка восточных славян» [8, с. 228].

ках [8, с. 229]. Цяжка згадзіцца, што такая драбязя, як «не настолькі», у дадатак вылучаная суб'ектыўна, вырашае лёс цэлай мовы (ці моў). Але ў чым жа тады яшчэ адрозненне *простай мовы* ад *рускай* — застаецца няясным. На думку Мозара, *руская мова* ахоплівае нашмат больш разнавіднасцей (у т. л. далітаратурных і нелітаратурных), чым *простая мова*, якая выкарыстоўвалася ўсяго некалькі дзесяцігоддзяў [8, с. 227], хаця ў іншым месцы ён гаворыць, што *простая мова* на дзіва хутка стала поліфункцыянальнай літаратурнай мовай [8, с. 233, 240].

М. Мозар, сцвярджаючы, што *простая мова* ўзнікла ў XVI ст. у выніку літаратурнай апрацоўкі *рускай*, зыходзіць з таго, што мова актаў і юрыдычных кодэксаў XIV—XV стст. не была літаратурна апрацаванай [8, с. 223, 229, 230, 231] (ці дакладней, была не так апрацавана, як у літаратурных творах), аднак гэты тэзіс здаецца вельмі сумнеўным. Менавіта пісары, у адрозненне ад пісьменнікаў (хто б яны ні былі), пісалі рэгулярна і шмат, а таму іх мова была высокаўніфікаваная для свайго часу, у адрозненне ад твораў белетрыстыкі ці навукі, якія ствараліся аўтарамі, што пісалі толькі час ад часу, або пісалі яшчэ на іншых мовах, або набылі на гэтых мовах сваю адукацыю. У дадатак, паводле Мозара атрымліваецца, што да XVI ст. літаратурных тэкстаў на *езику рускомь* не стваралася, а гэта не адпавядае рэчаіснасці (раннія беларускія летапісы, тэксты Чэціц 1489 г. і інш.). Праўда, ён адмаўляе ў апрацаванасці твораў, якія традыцыйна адносяцца да XV ст.: «Пакуты Хрыстовы», «Жыцце Аляксея, чалавека божага», «Аповесць пра трох каралёў-валхвоў», пераклады асобных біблейных кніг, некаторыя містычныя ці філасофскія трактаты, раманы «Троя» ці «Александрыя» і інш., кітабы пачатку XVI ст. [8, с. 230—231]. Робіць гэта даследчык на зусім дзіўных падставах: а) гэтыя помнікі не выяўляюць «асобых тенденцый, накіраваных на норміраванне, которое не укладывалось бы в рамки делового языка» (але няўжо стваральнікі летапісаў XVII ст. імкнуліся ўнармаваць сваю мову ці мову літаратуры?); б) яны належаць беларускім католікам (ці этнічным або рэлігійным меншасцям), якія да сярэдзіны XVI ст. не маглі адыгрываць значнай ролі ў грамадскім жыцці; в) былі адзінкавымі помнікамі [8, с. 230, 231]. На такіх падставах можна адхіліць палову твораў Беларусі і Украіны не толькі XVI ст., але і XVII ды XVIII стст. Таму пазней вучоны далучыў гэтыя групы тэкстаў да агульнага літаратурнага працэсу ўтварэння *простай мовы* [24, s. 138—139].

Але першапачаткова Мозар лічыў, што ўзнікненне *простай мовы* прыпадае на сярэдзіну XVI ст. і абавязана ідэям Рэфармацыі, хаця ідэалагічную аснову для гэтага заклаў Францыск Скарына [8, с. 232], у якога ўплываў Рэфармацыі, дарэчы, не заўважаецца. Канчаткова ж працягнула сітуацыю толькі з'яўленне біблейных перакладаў, якія суадносіліся з праграмай еўрапейскай Рэфармацыі (што вельмі сумнеўна) і былі «сознательно написаны на разных вариантах» *простай мовы* [8, с. 232] — даследчык тут мае на ўвазе пераклады біблейных кніг на Беларусі і Украіне 2-й паловы XVI ст. кшталту Евангелія

Цяпінскага ці Перасопніцкага Евангелля. Але далей Мозар, як раней Плюшч ды Маскаленка, ніякіх структурных і дакладных функцыянальных параметраў дзвюх вылучаных моў не прыводзіць. Ён, праўда, адзначыў асноўныя рысы, уласцівыя *простай мове* [8, с. 241—248], але яны ў гэтай самай ступені тычацца і *русыкай мовы*. У іншай сваёй працы даследчык пералічвае *русыкія* моўныя асаблівасці як адзіныя, што ўласцівыя ўсёй *русыкай мове* ў той ці іншай сукупнасці яе дыялектаў, беларускіх і ўкраінскіх [24, с. 126—137], але не функцыянальным тыпам гэтай мовы. У якасці ж помнікаў *простай мовы* ён проста назваў буйныя беларускія і ўкраінскія помнікі канца XVI — пачатку XVIII ст. канфесійнай, паўканфесійнай і філалагічнай літаратуры, пераважна друкаваныя [8, с. 233—236], не патлумачыўшы, чаму менавіта іх трэба лічыць прастамоўнымі (а не *русыкімі*), а таксама акрэсліў некаторыя сферы ўжытку *простай мовы* [8, с. 237—240]. Аўстрыйскі даследчык яўна імкнецца размежаваць актавую мову і мову літаратуры (у дадатак звязавшы пачатак апошняй з уплывам Рэфармацыі), але не зразумела, чаму гэта павінны быць розныя мовы, ды яшчэ з асобнымі назвамі? Чаму польская мова, што ў той самы час ужывалася ў аналагічных сферах, не падзялялася на падобныя агрэгаты? Сваім пералікам Мозар фактычна толькі аддзяліў літаратурныя і рэлігійныя творы ад актавых, але з аднаго гэтага яшчэ не вынікае розніца моў, як гэта бачна на прыкладзе той жа польскай мовы.

Больш таго, аўстрыйскі славіст увесь час агаворваецца, што не ўсе літаратурныя творы пісаліся на *простай мове*. Так, «Дзённік Еўлашоўскага» напісаны на «інтэрасном языке, не совпадающем с» *простай мовай* [8, с. 236], тады як на *русыкай мове* пісаліся інтэрмедзіі [8, с. 227, сн. 14], а мова люстрацый (г. зн. актаў!) вельмі блізкая да ўкраінскіх і беларускіх народных гаворак, таму яе цяжка назваць *простай мовай* [8, с. 236—237]. Праўда, Мозар уцямна не тлумачыць, як *простая мова* далей суадносілася з *русыкай мовай*; пра апошнюю мімаходзь гаворыцца, што яна пасля ўзнікнення *простай мовы* пачынае паступова «выгасаць» [8, с. 237, сн. 31] — зусім у духу Мякішава.

Паводле аўстрыйскага даследчыка, галоўным імпульсам для выпрацоўкі *простай мовы* зрабілася незразумеласць царкоўнаславяншчыны і пашырэнне ўжытку польскай мовы ў ВКЛ/Рэчы Паспалітай [8, с. 222—223], якая служыла прататыпам, «ідеологической основой выработки» *простай мовы* [8, с. 255]. Пры гэтым Мозар, як і Мякішаў, займае крэацыянісцкую пазіцыю, дапускаючы нейкае свядомае стварэнне мовы: «в течение XVI века «русские» писатели сознательно выработывали полифункциональный литературный язык» [9, с. 179], або: «Именно в оппозиции к церковнославянскому и польскому языкам и была выработана» *простая мова* — яе разумелі, у адарозненне ад царкоўнаславяншчыны, і прымалі ў якасці «сваёй» тэа, хто не ўспрымаў польскую мову і польскае пісьмо [8, с. 223]. Цікава, а адкуль жа тады ў *простай мове* браліся шматлікія паланізмы, калі яе стваральнікі не ўспрымалі польскай мовы? І як тады вытлумачыць, што на *простай мове* пі-

салі таксама і аўтары, якія добра ведалі па-польску (і пісалі таксама на польскай мове)? Крэацыянізм Мозара выразна праяўляецца і ў тых патрабаваннях, што выстаўляюцца да *русыкай мовы*: «До XVI в. расширение коммуникативных функций «русского» языка еще никем не выдвигалось в качестве осознанно сформулированной задачи» [8, с. 231] — такое патрабаванне для сярэднявечнай мовы ўсходніх славян выглядае мадэрнізацыяй, асучасніваннем.

Прапанаванае рознымі даследчыкамі XX — пачатку XXI ст. размежаванне двух моўных аб'ектаў, што пад назвамі *простая мова* і *русыкая мова* адначасова выступалі ў адным грамадстве ці паслядоўна там змянялі адна адну, павінна быць адхілена [22, р. 99, 109]. У доказ існавання такіх моўных аб'ектаў не было прыведзена ніякага грунтоўнага лінгвістычнага матэрыялу і не было ўказана ні на якія сістэмныя адрозненні паміж імі. Усе прызнанні самастойнасці існавання гэтых двух аб'ектаў ніколі не ішлі далей за дэкларацыі. Гаворка фактычна вядзецца на ўзроўні меркавання і суб'ектыўнай апэні, асабістага бачання і разумення даследчыкам тагачаснай сітуацыі. Аднак такіх спекуляцый недастаткова для вылучэння асобных моўных сістэм ці нават іх нейкіх рэгістраў (напрыклад, функцыянальных).

Нават калі падыходзіць да праблемы з сацыялінгвістычнага пункту гледжання, сама ідэя існавання блізкіх, хаця і розных моў у адным грамадстве, што размяжоўваліся толькі ўжыткам у розных жанрах, выглядае вельмі сумнеўна. Нясна, як маглі скласціся дзве вельмі блізкія мовы (генетычна — аднолькавыя), раздзеленыя паміж сабой толькі функцыянальна, сферамі ўжытку (і то не да канца), прычым не вельмі выразнымі; нясна, як гэтыя дзве мовы маглі суіснаваць на працягу некалькіх стагоддзяў, не робячы прыкметнага ўплыву адна на адну і не зліваючыся паміж сабой у такім уплыве.

Аналіз выкарыстання лінгвонімаў у асобных аўтараў [23, р. 85—87, 88] доказам існавання асобных моў служыць не можа, паколькі лінгвонімы ў Сярэднявеччы часта блыталіся і не мелі стабільнага сэнсавага нападўнення, а погляд аўтараў мог разыходзіцца з рэальным ужыткам. Любыя спасылкі на макаранічныя, мяшаныя, генетычна неаднародныя ці дзвюх- або шматмоўныя (паралельныя) тэксты [23, р. 89—91] бессэнсоўныя, паколькі ўсе такія тэксты — гэта факты літаратуры ці пісьменства, яны вядомыя ў гісторыі любых моў. Калі паглядзець на сітуацыю і ўжытак суседніх моў, напрыклад, польскай, то там немагчыма знайсці нічога падобнага да супрацьпастаўлення на *простую* і *русыкую* мовы ў межах *езика руськогого*, як гэта прапануецца вышэйадзначанымі даследчыкамі, хаця ў польскіх тэкстах даўняга часу прысутнічаюць усе тэа асаблівасці, што фіксуюцца і ў *езику руськомъ*: запазычаны і дыялектызмы. Так, у польскай мове XVI—XVIII стст. вядома шмат тэкстаў як актавых, так і літаратурных, у т. л. з моцна лацінізаванай мовай, а таксама макаранічных ці афарбаваных розным дыялектным уплывам. Аднак на гэтай падставе ніхто з паланістаў не абгрунтоўвае існаванне ў Польшчы апрача польскай мовы яшчэ нейкай польскай актавай мовы ці

польска-лацінскай мовы або лацінізаванага варыянта польскай мовы. У дачыненні ж да *рускай мовы* такія спробы робяцца настойліва і рэгулярна на працягу апошняга стагоддзя. Ствараецца ўражанне, што яны, прынамсі некаторыя, абумоўлены ціскам кан'юнктуры.

Усе «двухмоўныя» падыходы (І. Лапо, П. Плюшча, А. Маскаленкі, В. Мякішава, М. Мозара і інш.) спекуляцыйныя. Калі імі строга кіравацца, то атрымліваецца, што ў адну эпоху і ў адным соцыуме існавала аж тры і нават больш літаратурна-пісьмовых моў, што выглядае нонсенсам [1, с. 231] і нагадвае заблытаную сітуацыю з літаратурна-пісьмовай мовай Кіеўскай Русі. У дачыненні да гэтай мовы многія даследчыкі таксама вылучалі розныя тыпы ці налічвалі шмат моў: старажытнарускую, царкоўнаславянскую, вусна-паэтычную і інш. (гл. у дэталях [6]). Лёгка ўбачыць, што падыходы П. Плюшча, А. Маскаленкі і інш. нарадзіліся якраз на хвалі савецкіх дыскусій 1950—60-х гг. пра склад і функцыі літаратурна-пісьмовай мовы Кіеўскай Русі. Погляды сучасных замежных даследчыкаў (В. Мякішава, М. Мозара і інш.) хаця і з'яўляюцца водгуллем ранейшых прапаноў, але абумоўленыя цяпер ужо іншай сітуацыяй: прагай вучонага да сенсацыі і экстравагантных пабудоў, якія прыцягваюць увагу навуковай грамадскасці. Такая прага — добра вядомая хвароба сучаснага амерыканскага і еўрапейскага вучонага асяроддзя.

Калі што і можна абмяркоўваць, то прапановы вылучыць у *языку руськимь* тыя або іншыя варыянты, ці тыпы, ці стылі. На першы погляд, у «стылістычным» падыходзе ёсць нейкае рацыянальнае зерне, і падобныя прапановы трэба ўсяляк вітаць. Так, А. Даніленка, украінскі русіст, што працуе ў ЗША, разглядае *рускую* мову і *простую мову* «as stylistically differentiated versions of one secular language» [22, р. 99, 109], «stylistic varieties of one East Slavic vernacular standard inherited from the times of Kyivan Rus'» [23, р. 91] ці «a functional (stylistic) ethno-linguistic continuum, marked by different levels of *dignitas*» [23, р. 87]. Выкарыстанне *рускай* мовы ён адносіць да актава-канцылярскай сферы, але не выключна («and also sporadically in some literary writings» — кшталту апоўвасцей пра Трышчана, Баву ці Трою) [22, р. 99; 23, р. 87, 92, 109], а *простай* — да «new, especially «learned» genres»: палемічных і тэалагічных твораў, паэзіі, граматык, падручнікаў, хронік і г. д. [22, р. 99; 23, р. 91, 109], хаця падкрэслівае, што яна ўжывалася для свецкіх і рэлігійных мэт [23, р. 87]. У дадатак, *руская* мова адрознівалася ад *простай* меншым узроўнем унармаванасці [23, р. 94], хаця на чым даследчык грунтуе такое сцверджанне — няясна. У іншым месцы ён сцвярджае, што *простай мове* былі ўласцівыя «flexible norms and stylistic vagueness» [23, р. 100]. Але самым хісткім і спрэчным момантам яго падыходу атрымліваецца структурнае адрозненне паміж стылямі. Яно ідэнтычнае погляду Мякішава, гэта значыць, розніца паміж стылямі абумоўлена рознай доляй беларусізмаў і ўкраінізмаў, як і паланізмаў ды царкоўнаславянізмаў [23, р. 91—92, таксама гл. р. 96—100, 109], што, як ужо адзначалася вышэй, не адпавядае рэчаіснасці. Тым не менш, даследчык нават на-

стойвае, што доля ўкраінізмаў і беларусізмаў залежыць ад тэматыкі і жанру твора [23, р. 98]. У доказа ён прыводзіць набор павярхоўных прыкладаў (у асноўным арфаграфічных адрозненняў) з выпадкова абраных помнікаў [23, р. 96—100], якія мусяць абгрунтоўваць такі тэзіс, аднак гэта вельмі непаказальны матэрыял, у дадатак, хаатычна падатэны. На яго думку, з канца XVI ст. *простая мова* распалася на беларускі (паланізаваны) і ўкраінскі (славянізаваны) варыянты [23, р. 108, 109] — зноў жа, ніякіх доказаў гэтаму няма.

Пры бліжэйшым разглядзе атрымліваецца, што «стылістычны» падыход Даніленкі таксама спекуляцыйны і не падтрыманы моўным матэрыялам. Калі прыняць яго прапанову, то адразу ўзнікнуць шэраг сур'ёзных пярэчанняў метадалагічнага плана. Па-першае, пранікненне мовы ў новыя сферы ўжытку не абавязкова нараджае ў ёй новыя функцыянальныя страты (стылі, рэгістры ці тыпы). Таму цалкам магчыма, што ў *языку руськимь* стылістычная дыферэнцыяцыя не існавала ці была невыразная (напрыклад, як у сучаснай беларускай мове). Па-другое, ці маглі такія розназместавыя і рознажанравыя творы, што ўзніклі ў канцы XVI ст., нарадзіць нейкі агульны і разам з тым асаблівы стыль, які неяк прынцыпова адрозніваўся ад стылю ранейшых твораў — хіба не было, напрыклад, у XV ст. палемічных і тэалагічных тэкстаў? Па-трэцяе, няма ўпэўненасці, што тагачасныя карыстальнікі ўсведамлялі сабе наяўнасць у мове пісьменства беларусізмаў ці ўкраінізмаў і ці карысталіся імі як стылевызначальнымі сродкамі. Па-чацвёртае, вельмі вялікія пярэчання выклікае разуменне Даніленкам паняцця стылю. Агульнапрызнана, што стыль звязаны з тэмай і зместам апавядання, яго кампазіцыяй, а таксама з мэтай і характарам паведамлення. Таму цяжка згадзіцца, што стыль твора залежыць толькі ад таго, хто — беларус ці ўкраінец — пісаў твор. У гісторыі *рускага* пісьменства ня мала прыкладаў, калі адзін твор з мінімальнымі (арфаграфічнымі) адрозненнямі перапісваўся па-рознаму на Беларусі і на Украіне. Няўжо ў гэтым выпадку толькі розніца арфаграфіі будзе вызначаць розныя стылі твора? Дарэчы, Даніленка сам лічыць, што доля чужынных дамешкаў у даўняй мове мянялася ў залежнасці ад жанру [23, р. 96, fn. 27], а гэта адмаўляе яго тэзіс.

Канчаткова разбівае ўсе пабудовы Даніленкі прапанаваная ім храналогія існавання *рускай* мовы і *простай*: першая ўжывалася да 1645 г. (а што ж ужывалася ў наступныя гады?), а другая — з сярэдзіны XVI і да пачатку XVII ст., так што *простая мова* пасля 1628 г. не выкарыстоўвалася ў жанрах вучонай паэзіі і школьнай драмы [23, р. 95]. Калі кіравацца такімі храналагічнымі рамкамі, то трэба ўводзіць новую мову (ці мовы) для апісання помнікаў за межамі гэтых рамак. Як бачна, «стылістычны» падыход Даніленкі нічым не адрозніваецца ад ранейшых прапаноў і нараджае тое ж бессэнсоўнае і бясплённае шматмоўе (аўтар сам ужо адмаўляецца ад ідэі стыляў і гаворыць урэшце пра розныя мовы — *рускую* і *простую* [23, р. 100]), у якім губляецца сама ідэя адзінай літаратурна-пісьмовай мовы. Даследчык і сам гэта адчувае, паколькі прыходзіць да высновы, што *язык руський* уяўляў

сабой «a wide range of transitional manifestations with admixtures» іншамоўных элементаў [23, р. 96] — гэта амаль дакладна паўтарае вядому формулёўку М. Талстога пра «различные манифестации литературного языка» русінаў [18, с. 245; 19, с. 61]. У дадатак, Даніленка таксама трымаецца крэцьянізму іншых даследчыкаў, калі гаворыць, што простая мова «was a result of gradual and concurrent systemic adjustments in the vernacular system to match ultimately the emergence of new, especially «learned» genres...» [23, р. 109].

«Стылістычны» падыход Даніленкі ўяўляе сабой прыхаваную версію ранейшых падыходаў Мякішава, Мозара, Плюшча і інш. і нічога новага параўнальна з імі не прыносіць. Украінскі вучоны спрабуе толькі для вырашэння пытання прыстасаваць паняцце стылю, тады як іншыя даследчыкі аперавалі паняццямі «мова», «тып» ці «варыянт». Аднак паняцце стылю ўжываецца ім так недарэчна і бльгана, што нараджае новыя супярэчнасці. Калі ў *езику руськимь* і вылучаць нейкія функцыянальныя страты, то трэба абгрунтаваць іх існаванне надзейным моўным матэрыялам і ўжываць для кваліфікацыі карэктную тэрміналогію. Любыя ж спекуляцыйныя прапановы толькі заблытваюць справу. Сама праблема вылучэння стыляў у даўняй літаратурна-пісьмовай мове складаная і не можа быць вырашана аднымі спекуляцыямі.

Непарушным застаецца ранейшы погляд, выказаны расійскім лінгвістам Б. Успенскім. Ён вылучаў на Беларусі і Украіне толькі адну мову (*простую*, ці *руськую*) і разглядаў яе развіццё як працэс акніжвання, алітаратурвання канцэлярскай мовы, што паступова губляла функцыю актавай мовы і становілася мовай літаратуры, у т. л. канфесійнай [20, с. 262—263; 21, с. 391—392]. Гэты погляд з'яўляецца традыцыйным для беларускай і ўкраінскай акадэмічнай навукі і пакуль не прапанавана ніякіх сур'ёзных падстаў для яго перагляду.

Л і т а р а т у р а

1. Анічэнка У. В. Беларуская-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі. Мінск, 1969.
2. Анічэнка У. В. Да пытання аб беларуска-ўкраінскіх моўных узаемадзеяннях старажытнай пары // *Slavia*. 1963. Роç. 32. Seš. 1. S. 36—46.
3. Гумецкая Л. Л. Вопросы украинско-белорусских связей древнего периода // Вопросы языкознания. 1965. № 2. С. 39—44.
4. Гумецкая Л. Л. Увагі до ўкраінска-білоруськіх мовних зв'язків періоду XIV—XVII стст. // Дослідження з української та російської мов. Київ, 1964. С. 252—258.
5. Гумецкая Л. Л. Питання стандартизацыі слов'янскіх пісьмно-літаратурных мов старадаўняй добы. Київ, 1968.
6. Клімаў І. П. Кваліфікацыі літаратурна-пісьмовай мовы Кіеўскай Русі: (Гістарыяграфія аднаго заблытанага пытання) // Беларускі гістарычны агляд. Т. 11. Сш. 1—2. 2004. С. 220—262.
7. Лаппо И. И. Литовский статут 1588 года = 1588 metų Lietuvos Statutas. Kaunas, 1936. Т. 1: Исследование. Ч. 2.
8. Мозер М. Что такое «простая мова»? // *Studia Slavica Hungarica*. 2002. Vol. 47. С. 221—260.

9. Мозер М. Язык Литовских Статутов и вопрос о его «нормализации» (с синопсисом параллельных мест первого раздела Статутов 1529, 1566 и 1588 гг.) // *Studia Russica*. 2009. Т. 23. С. 177—225.
10. Москаленко А. А. До походження української писемної і писемно-літературної мови // Праці Одеського державного університету (Т. 152). Серія філологічних наук. Вип. 15: Питання слов'янської філології: Мовознавство. Одеса, 1962. С. 97—111.
11. Мякішев В. «Мовы» Великого княжества Литовского в единстве своих противоположностей // *Studia Russica*. 2000. Т. 18. С. 165—172.
12. Мякішев В. Язык Литовского Статута 1588 года. Краков, 2008.
13. Плющ П. П. Нариси з історії української літературної мови. Київ, 1958.
14. Плющ П. П. «Руска мова» на Україні в XVI—XVII вв. // Начальный этап формирования национального языка. Ленинград, 1960. С. 45—48.
15. Плющ П. П. Русская «простая мова» на Украине в XVI—XVII вв. // Начальный этап формирования русского национального языка. Ленинград, 1961. С. 219—236.
16. Плющ П. П. До питання про так звану «просту мову» XVI—XVIII стст. на Україні // Питання історичного розвитку української мови. Харків, 1962. С. 92—96.
17. Плющ П. П. Історія української літературної мови. Київ, 1971.
18. Толстой Н. И. Взаимодействие локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI—XVII в.) // Славянское языкознание: V Международный съезд славистов; Доклады советской делегации. Москва, 1963. С. 230—272.
19. Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков. Москва, 1988. С. 52—87.
20. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI—XVII). München, 1987. (*Sagner slavistische Sammlung*, 12).
21. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI—XVII вв.). [3-е изд.] Москва, 2002.
22. Danylenko A. On the Name(s) of the *prostaja mova* in the Polish-Lithuanian Commonwealth // *Studia Slavica Hungarica*. 2006. Vol. 51. Nr. 1—2. P. 97—121.
23. Danylenko A. «*Prostaja mova*», «*Kitab*», and Polissian Standard // *Die Welt der Slaven*. 2006. Bd. 51. Nr. 1. S. 80—115.
24. Moser M. Mittelruthenisch (Mittelweißrussisch und Mittelukrainisch): Ein Überblick // *Studia Slavica Hungarica*. 2005. Vol. 50. Nr. 1—2. S. 125—142.
25. Shevelov G. Y. A historical phonology of the Ukrainian language. Heidelberg, 1979 (*Historical phonology of the Slavonic language*, Vol. 4).
26. Shevelov G. Y. *Prosta čadъ* and *Prostaja mova* // *Harvard Ukrainian Studies*. 1988—1989. Vol. 12—13: Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine / General ed. O. Pritsak, I. Ševčenko. P. 593—624.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.05.2010